

اختلاف ربع پرده

چندی پیش باجمعی از استادان موسیقی ایرانی ملاقاتی روی داد و فرصتی بدستم آمد تا عقاید و نظریات آنها را در پیشرفت موسیقی ایرانی استفسار کنم. اگرچه با تحولی که اخیراً در موسیقی ایرانی پیدا شده بنظر می آید که همه موسیقی دانها و آهنگسازان ما وسیله ای برای بسط و توسعه موسیقی می جویند اما کسانی که می خواهند موسیقی ملی را روی مبانی موسیقی قدیم ایران استوار کنند چنان در انتخاب راه جدید شك و تردید دارند که با همه تحولات اخیر يك گام درست بجلو برنداشته اند.

علت اصلی آنست که موسیقی دانهای مافاصله ربع پرده را که در موسیقی ایرانی وجود دارد بعنوان يك سنت دیرینه و مهم ملی تلقی کرده اند و با وجود موانعی که در پیشرفت موسیقی ایجاد شده حاضر نیستند آنرا حذف کنند.

پیروان مکتب ملی عقیده دارند که موسیقی ایرانی از دو نظر با موسیقی غربی اختلاف دارد: اول از حیث اصل و پایه گامها، دوم از نظر کیفیت و حالت نغمه ها.

پایه موسیقی غربی روی گام دیاتونیک گذاشته شده که شامل هفت صوت اصلی است و با پنج صوت فرعی رویهم دوازده پرده مساوی تشکیل میدهد. در صورتیکه گام ایرانی شامل ۲۴ ربع پرده است. بنابراین هارمونی و بسط آهنگهای ایرانی در مقامهای دوازده صوتی ممکن نیست.

در واقع اساس اختلاف بر سر همان ربع پرده است که حالت خاصی به موسیقی ایرانی می دهد و موسیقی دانهای ایرانی عقیده دارند که این ربع پرده هانشانه پیشرفت و وسعت موسیقی ایرانی است و اگر آنرا حذف کنند نه تنها اثر و حالت موسیقی ایرانی از بین می رود بلکه قسمتی از ابتکارات ایرانی ها نیز با آن نابود میشود؛ و نیز میگویند که گامهای بزرگ و کوچک غربی در موسیقی ایرانی وجود دارد (۱) و با این حساب مقام های غربی را هم جزئی از موسیقی ایرانی میدانند.

این بحث سبب شد که مدتی در این زمینه تحقیق و مطالعه کنم و با تجزیه و تحلیل نغمه ها جوابی برای سه پرسش خود بیابم:

آیا ربع پرده از ابتکارات ایرانیهاست و فقط در موسیقی ایرانی و عربی وجود دارد؟

آیا ربع پرده روی موازین علمی بدست آمده است؟

و آیا حذف ربع پرده وجه امتیاز موسیقی ایرانی را از بین میبرد؟

نتیجه ای که از مقایسه گام بونانی و گام طبیعی و گام فارابی بدست آوردم آن

۱- دستگاه ماهور معادل دستگاه بزرگ اروپائی و دستگاه همایون تقریباً معادل

دستگاه کوچک است.

بود که وجود ربع پرده در موسیقی ایرانی باعث افتخار و پیشرفت هنرمانیست و اگر موسیقی مادر مسیر تکامل می افتاد مسلمان ربع پرده ها حذف می شد.

اصولا ربع پرده از ایشکارات ملت معینی نیست ، از سه هزار سال پیش اقوام اسرائیل، یونانی، ایرانی و هندی ربع پرده را در موسیقی بکار برده اند.

هفتصد سال پیش از میلاد وقتی یونانیها اصول موسیقی علمی را تدوین کردند فواصل ربع پرده را که تا آن زمان بدون رعایت قواعد علمی پیدا شده بود در گامها وارد کردند و آنرا دیزیس *Diesis* نام گذاشتند. اما فواصل دیزیس یا آنهارمونیک از اصوات فرعی موسیقی بود و بتدریج بزائد بودن آن پی بردند و متوجه شدند که ربع پرده اصولا از عدم دقت در اجرای اصوات طبیعی پیدا شده و مشکلات زیادی برای آنها فراهم کرده است باینجهت وقتی موسیقی دانهای رومی اصول و قواعد یونانی را اقتباس کردند ربع پرده بواسطه قلت استعمال تقریباً از بین رفته بود و بالاخره در قرن یازدهم میلادی رسماً حذف شد.

ربع پرده در موسیقی ایرانی - اصول و قواعد علمی موسیقی ایرانی جزویکی از مباحث فلسفی از یونان اقتباس شده و حکمای ایرانی مانند فارابی، زکریای رازی ، ابن سینا، و قطب الدین شیرازی که فلسفه خود را بر پایه حکمت یونان گذاشتند تقریباً تمام مباحث موسیقی را بهمان ترتیب یونانی در کتاب خود آوردند.

نخستین کسی که علم موسیقی ایرانی را بنیان گذاشت ابو نصر فارابی بود که با تألیف کتاب الموسیقی الکبیر، بزرگترین کتاب موسیقی شرق را تألیف کرد و پس از او کلیه حکما و موسیقی دانان ایران و ترک و عرب تحت تأثیر اصول و قواعد او قرار گرفتند و در واقع بر مطالب کتاب الموسیقی چیزی نیفزودند.

نکته قابل توجه آنست که فارابی از گام آنهارمونیک یونانی که شامل ۴ ربع پرده بود هفت فاصله را حذف کرد و گام موسیقی را به هفده صوت تقلیل داد.

این کیفیت بخواهی نشان می دهد که فارابی به زائد بودن بعضی از فواصل ربع پرده پی برده بود ولی در قدم اول نمیتوانست کلیه فواصل زائد را از بین ببرد معیناً اهمیتتی که او به گام دیاتونیک (برده) داده و نکاتی که در هم آهنگی و چندصدائی موسیقی ذکر کرده ممکن بود بدیگران فرصت بدهد تا اقدام او را تکمیل کرده و کلیه فواصل ربع پرده را حذف کنند.

اما چون بعد از فارابی هیچ موسیقی دانی عالمتر و بزرگتر از او در کشورهای شرقی ظهور نکرد لذا هیچکس در صدد تصحیح فواصل صوتی بر نیامد. با اینحال بهرور زمان دو فاصله دیگر ربع پرده از میان رفت و فقط پانزده فاصله باقی ماند.

شگفت آنست که فارابی، ابن سینا و رازی دستورهایی برای تقسیم ابعاد (فواصل) موسیقی بقسمتهای متساوی یعنی تبدیل گام *Tempérament* داده اند. همین نکته را قطب الدین شیرازی در کتاب درة الناج ذکر کرده و بعضی در معنی تقسیم بعد باقسام متساوی و کیفیت عمل آن دارد و مینویسد: «تقسیم بعد باقسام متساوی نیز هم عملی باشد و هم نظری اما عملی از بیان مستغنی است و اما نظری عبارت بود از تحصیل اعدادی که عدت آن از عدت اقسام بیکی زیاد باشد با آنکه آن اعداد متناسب باشند به - تناسب عددی» .

پس راه تکامل آن بود که سه فاصله زائد موجود نیز حذف می‌شد و پس از تبدیل گام دوازده فاصله کروماتیک بدست می‌آمد ولی این راه هزار سال بعد از فارابی هم طی نشد.

عوامل پیدایش واثر روحی ربع پرده - در فلسفه قدیم یونان
مبحث اتوس Ethos شامل نظریه دانشمندان در باب ارزش اخلاقی و روحی موسیقی بود. حکمای ایرانی هم در این باب تحقیقاتی کرده‌اند که در مقدمه کتاب موسیقی آنها ذکر شده است.

امروز این مباحث بیشتر جنبه علمی و تحقیقی یافته و عده‌ای از دانشمندان صداشناسی و روانشناسی در صد کشف اثر فیزیولوژیکی صوت بر آمده‌اند و این طبقه بخصوص در معالجه بعضی از بیماریهای روحی مفید واقع شده است.

اگر درست بطرز خواندن و نواختن موسیقی ایرانی توجه شود میتوان پی برد که اصول ربع پرده از عدم دقت در اجرای اصوات طبیعی حاصل شده است:
ربع پرده‌ها بیشتر در «نوآنس» یا تحریر ظاهر می‌شود، در کشش صدا خواننده به منظور «ویرا سیون» ربع پرده میرسد یا وقتی میخواهد بعد از یک «پاساژ» تند در یک نت توقف کند آنقدر در اطراف نت اصلی تفحص میکند تا صوت درست را بیابد در موردی که یک خواننده یا نوازنده ایرانی بخواهد یک آهنگ ساده غربی اجرا کند این کیفیت بیش از همه نمایان میشود زیرا کسی که در موسیقی ایرانی کار کرده هیچگاه در حفظ نغمه‌ها کوشش نمیکند و هر آهنگی را بطور سماعی بشنود با بدیهه نوازی Improvisation غلط بهم می‌آمیزد و آهنگی بغیر از آنچه حقیقتاً شنیده اجرا میکنند.

همین کیفیت بیقیدی نوازنده کاملاً در ربع پرده‌ها منعکس شده و به نغمه‌های ایرانی حالت سستی و رخوت خاصی داده است.

فارابی در کتاب الموسیقی مبحث تصنیف موسیقی ذکر میکند که چگونه ممکن است نغمه‌ها (۱) ایجاد حزن و جزع (ناراحتی) کنند بهمین جهت اولین دستوری که در قواعد خوانندگی می‌دهد درباره خلوص نغمه‌ها یعنی اجرای صحیح نت‌هاست.

اصوات ربع پرده اصوات غیر طبیعی و مریض است ولی کسانی که دائماً در موسیقی خود ربع پرده شنیده‌اند و بآن خو گرفته‌اند نمیتوانند اثر نا مطلوب ربع پرده را در ضمیر خود درک کنند.

موسیقی ربع پرده‌ای ابتدا شنونده را ناراحت میکند ولی بتدریج اعصاب را تغذیر کرده و بگونه «بیحالی» در انسان بوجود می‌آورد. این کیفیت که با مشاهده و تجربیات بسیار مطابقت کرده ممکن است مورد انتقاد و تکذیب دوستداران موسیقی ربع پرده ای باشد اما هر کس که بدون تعصب اثر اینگونه موسیقی را در دیگران بیازماید و حالات انفعالی و غیر ارادی شنوندگان را مورد مطالعه قرار دهد همین نتیجه را خواهد گرفت.

نکته قابل توجه آنست که اگر گریه و ناله را بر حسب اصوات موسیقی تجزیه کنند معلوم می‌شود که فواصل اصوات گریه اغلب در اطراف ربع پرده تغییر میکنند.

۱- در اصلاح قدما نغمه به نت یا صدا گفته میشد در حالی که امروز بجای «ملودی»

بکار برده میشود.

بهین علت گاهی موسیقی ایرانی را بگریه و ناله تشبیه کرده اند که از نظر تأثیر روانی کاملاً صحیح است .

کیفیت تغذیر ربع برده نه تنها در انسان بلکه در جانوران هم صادق است چنانکه از همین نکته می توان علت تأثیر موسیقی شرقی را در بعضی از جانوران درک کرد. چطور ممکن است هندی بانوای نی ماردا مسحور کند؟ اکنون میتوان گفت که ماراز موسیقی لذت نمیبرد بلکه موسیقی شرقی مانند ماده مغذیه ای در او اثر میکند . چرا اکثر موسیقی دانهای شرقی با استعمال مواد مغذیه عادت میکنند؟

این يك خواهش غیر ارادی نفسانی است تا نوازنده یا خواننده بهتر بتواند آن حال «بیحالی» را که حس میکند بشنونده تزریق کند .

از اینجا پیدا است که چرا افلاطون در مبحث اتوس تعلیم بعضی از دستگامها را برای جوانان مضر میدانست و چرا پیغمبر اسلام موسیقی را تحریم کرد.

عکس العمل نغمه در وزن - آوازه های ایرانی از قدیم بدون وزن Rythme خوانده میشد و هنوز هم با وجود تحولاتی که روی داده نغمه و وزن آنطور که در موسیقی غربی با هم بستگی دارد در دستگامهای ایرانی رعایت نمی شود . این کیفیت باعث شد که خوانندگان ایرانی بدون رعایت اصول، کشش بی اندازه ای با آواز بدهند و در نتیجه آوازه های ایرانی را بصورت یکنواخت و خسته کننده ای بخوانند . بدیهی است که حالت سکر آور ربع برده ها مزید بر علت شده و شنونده را بمنتهی درجه بیحال و کسل میکند (۱)

برای تغییر این حالت و رفع «بیحالی» موسیقی دانها ب فکر افتادند آخر آوازه ها را بقطعه ضربی مهیجی منختم کنند و باین منظور «رنک» را به آواز هسا افزودند ولی چون غالباً افراط جای تفریط را میگیرد ضربهایی که بیش از حد تحریک کننده است در رنگها بکار بردند. گاهی نیز برای تجسم حرکات، هوس انگیز رقاصه ها ضرب موسیقی ایرانی بطور ناشایستی شهوت انگیز و مبتذل شده است .

از اینجا پیدا است که نغمه های ربع برده ای و نحوه آواز چه عکس العمل شدیدی در وزن آهنگ بوجود آورده و موسیقی ایرانی را بدو انتهای عدم اعتدال سوق داده است . باین جهت منظور اصلی موسیقی که عبارت از پرورش عواطف و احساسات عالی انسانی است بکلی از بین رفت .

بدون شك همین معایب است که موسیقی ایرانی را از انجام وظیفه تربیتی در جامعه باز داشته و باعث شده که مردم خوانندگان و نوازندگان را خوار بشمارند .

۳۴ م ۳ صوتی جدید - در سالهای اخیر پس از آنکه موسیقی دانهای ایرانی کم و بیش با اصول موسیقی غربی پی بردند در صدد برآمدن موسیقی قدیم ایران را با قواعد علمی جدید تطبیق کنند. معذرا راهی که آنها برای تعدیل گامهای ایرانی اختیار کردند کار را مشکلتر کرد .

طی هزار سال تحول از ۱۷ صوت گام فارابی دو فاصله بواسطه قلت استعمال از بین رفت و فقط ۱۵ فاصله باقی ماند. شاید اگر در این مدت توجه بیشتری می شد سه فاصله اضافی دیگر هم از بین میرفت و گام ایرانی پس از تعدیل بصورت گام کروماتیک

۱- باید دانست که بر اثر عوامل بی شمار اجتماعی و بدبختیها و تربیت نادرست و عادات ناروا ممکن است اینگونه «بیحالی» در شنونده ایجاد لذت کند .

۱۲ صوتی درمیآید اما آهنگسازان ملی ما با آنکه فواصل يك پرده، نیم پرده و ربع پرده را از هم تفکیک کردند ولی بگمان آنکه مختصات موسیقی ایرانی در ربع پرده هاست بنای گام را بر ۲۴ ربع پرده گذاشتند .

گام ۲۴ صوتی که اخیراً معمول شده درست معادل گام آنها رمونیک یونانی یعنی همان گامی است که دو هزار سال پیش بواسطه نداشتن اساس علمی متروک شد . اکنون موسیقی دانهای ملی ما در نظر دارند با این گام موسیقی ایرانی را باوج عظمت برسانند .

اما برخلاف تصور پیروان موسیقی ملی با ایجاد گام ۲۴ صوتی مشکلات دیگری به موسیقی ایرانی افزوده شد و حق آن بودکاری که هزار سال پیش بدست فارابی انجام گرفت تکمیل میشد و ربع پرده های اضافی دیگر از بین میرفت . در این مبحث روشن شد که اولاً ایجاد ربع پرده از ابتکارات ایرانیها نیست و حتی پیشوایان موسیقی علمی ایران در حذف آن کوشیده اند . (۱)

ثانیاً همانطوریکه پیروان موسیقی ملی هم متوجه شده اند ربع پرده از عدم رعایت اعتدال فواصل موسیقی پیدا شده است ؛ و بنا بر این روی موازین علمی بدست نیامده و قاعده اعتدال آنست که با نوزده فاصله را به دوازده فاصله کروماتیک تبدیل کنند نه بیست و چهار فاصله ربع پرده .

ثالثاً با حذف ربع پرده ها وجه امتیاز موسیقی ایرانی از بین نیرود بلکه نغمه ها تغییر حالت می دهند و قدرت و استحکام تازه ای می یابند .

باید یادآوری شود که حذف ربع پرده علاوه بر رفع مشکلات فنی سبک نغمه های ایرانی را تغییر نخواهد داد و این کیفیت پس از مدتی تمرین با گامهای دوازده صوتی طبیعتاً تثبیت خواهد شد . چنانکه در موسیقی مسلمانان الجزایر و مراکش نیز بواسطه معاشرت با اروپاییها فواصل ربع پرده از بین رفت .

امروز در موسیقی غربی آهنگهایی مانند سویت شهرزاد ریسکی کرساکف با کانال ازا برای سامسون و دلیلله انرسن سانس ، شبی در باغهای اسپانیا از مانوئل دفابا میتوان یافت که در آن نغمه های شرقی با زیبایی خاصی بکار رفته است و اگر آهنگسازان ما در این زمینه کار کنند نه تنها برای ایران بلکه برای دنیا موسیقی دلپسند ساخته اند .

سعدی حسنی

۱ - شکفت آنست که شور که معمولترین آواز ایرانی است از یکی از دستگام های قدیم یونانی دستگام اولین Eoline (هیپودورین) اقتباس شده است